

Василь Ткаченко

СВІТОСИСТЕМА РУСІ-УКРАЇНИ

У статті розглянуто версію походження Русі-України в контексті новітньої концепції світосистемного аналізу Еммануїла Валлерстайна.

Ключові слова: Русь, Русь-Україна, світосистемний аналіз, мінісистеми, світоімперії, світоекономіка, норманісти, антинорманісти, расизм.

Популярна преса, як і наукові видання, часто акцентують увагу на тому, що з кінця ХХ ст. у суспільній свідомості *панівне місце посіли дві реалії: глобалізація та ідентичність*. Обидві з них часто-густо трактуються як щось принципово нове й несподіване. Очевидно тут випадає з поля зору той факт, що обмежуючи ці феномени в часі й просторі до “вестернізації” на переломі ХХ і ХХІ ст., ми звужуємо тим самим свою здатність усвідомити цей феномен. Камінь спотикання, як на мене, полягає в тому, що нам часто властиво не зважати на історичну еволюцію цих явищ. Не вбачаючи системної цілісності за окремими ланками суспільного розвитку, ми згодом ремствуємо, що хід подій важко передбачувати, а тим більше прогнозувати взагалі. Безпосередньо це відноситься до пошуку ідентичності сучасної України в нинішніх глобальних процесах.

Головний пафос виданого за загальною редакцією Лариси Івшиної монументального збірника під назвою “Сила м’якого знака, або Повернення Руської правди”, як на мене, якраз і полягає в тому, щоб помістити осмислення ідентичності України в площину її історичної тяглості – Русі-України. Друга особливість – вийти за рамки суто політичної історії й здійснити аналіз феномену нарощування в середовищі українського демосу (не етносу, і це принципово!) системи тих соціонормативних цінностей, які засвідчують нашу європейськість. Оскільки ця тема невичерпна, пропоную – до висловлених у книзі бібліотеки “Дня” – ще одну версію походження Русі-України, опираючись на доробок тих представників суспільних наук, які мені близькі по духу й методології дослідження.

В пошуках історичної істини

Чому ми знову взяли за переосмислення походження Русі-України? Невже вчені віднайшли якісь нові літописи чи принципово відмінні архівні документи? Зовсім ні. Насамперед змінилося наше світобачення й постали нові запитання, на які слід знайти відповіді згідно з сучасними реаліями. Адже відомо, що історичні джерела можуть дати відповіді лише на ті запитання, які ми до них ставимо.

Переломні часи в історії, які часто виливаються в своєрідну “соціальну смуту”, породжують як відчай, так і пошуки перспективи – “світла в кінці тунелю”. Впродовж століть цю функцію намагалися виконувати церковники, що претендували на єдиновірний і все узагальнюючий спосіб пізнання істини й утвердження віри в наближення “царства Божого” гармонії та соціальної справедливості. Щоправда в нові часи світські філософи (Декарт, Спіноза) кинули виклик теології й спробували відділити пошук знання від основних церковних структур. Результати на перших порах були неоднозначні. Коли на початку ХІХ ст. Лаплас підніс у подарунок Наполеону свою книгу про Сонячну систему, той зауважив, що автор книги жодного разу не згадав у ній про Бога. Лаплас відповів: “У мене не було

потреби в цій гіпотезі, сир”. Тим не менше, мусимо констатувати, що до кінця XVIII ст. в суспільній думці філософське розуміння часто було таким же довільним джерелом знань, як і божественне одкровення.

В XIX ст. криза пізнання навіть вилилася в “розлучення” науки з філософією – прихильники “емпіричної науки” відмовилися визнавати себе філософами. Відповідно в університетах факультети філософії поділилися на два відділення – факультети “природничих наук” і факультети “гуманітарні”. Перші віддавали перевагу експериментальним дослідженням, другі – покладались на інтуїтивне проникнення в сутність речей, на їх інтерпретаційне розуміння. Відтак подібний розподіл знань створив серйозну перепону між пошуками Істини, з одного боку, та пошуками Добра і Краси – з другого.

Згодом виділяються так звані “суспільні науки”, а серед них й історія, де одні дослідники схилилися до позитивістського аналізу, а інші – до гуманітарних методів. В цілому історики намагалися ухилитися від формулювання узагальнень чи історичних закономірностей, акцентували увагу на самотності “людського фактору”, що врешті-решт і визначило їх місце серед гуманітарних наук. Крім того європейські історики XIX ст. здебільшого віддавали перевагу дослідженням історії власної країни, так званих “історичних націй”, історія яких була достатньо документованою.

Оскільки історики обмежувалися дослідженням минулого, вони мало що могли сказати про поточні проблеми, з якими стикалися їх держави. Політичні ж лідери потребували все більше інформації про сучасне. Як наслідок, в руслі ідеології лібералізму в суспільній свідомості запанував поділ суспільства на три соціальні сфери: ринок, держава і громадянське суспільство. Для їх вивчення слід було опрацювати методологію, яка у найбільшій мірі відповідає кожній сфері. Відтак ринок стали досліджувати економісти, державу – політологи, а громадянське суспільство – соціологи. Вчені прийшли до висновку, що і ринок, і держава, і громадянське суспільство живуть згідно з певними об’єктивними законами, які слід вивести шляхом емпіричного аналізу. Але тут знову постала проблема: як отримати “об’єктивне” знання про суспільство в цілому, а не про окрему із згаданих сфер. Історики, які виходили із постулату про унікальність соціальних явищ тут мало чим могли допомогти.

Крім того, постали й інші проблеми: з’ясувалося, що світ складався не лише з “історичних народів” старої Європи і так званих примітивних “неісторичних народів”, до яких в XIX ст. відносили і ряд бездержавних народів Східної Європи. Крім них існували також так звані “високі цивілізації” – наприклад, Китай, Індія, Персія, Арабський світ. Всі ці великі цивілізації в минулому, а деякі й для сучасників, були бюрократичними імперіями: вони охоплювали велетенські території, а тому були змушені вводити в суспільне життя спільну мову, спільну релігію й у багато чому спільні звичаї. Тому назвати жителів цих імперій “примітивними” навіть згідно з європейськими уявленнями XIX ст. було неможливо. Відтак знову виник новий напрям у науці – сходознавство. Подальше вивчення народів Африки дало поштовх до утворення ще однієї групи дослідників – антропологічно-етнографів. У загальному підсумку до 1914 р. витворилася фрагментарна наукова структура, яка продовжувала існувати до 1945 р., а в багатьох своїх проявах аж до 1960-х рр. Світ у їх описанні розпадався на окремі осколки, а спроби філософського осмислення світу в його цілісності все частіше втілювалися під впливом трагедій XX ст. (світові війни, Голокост, Голодомор, Гулаг) в сюжетах про ілюзорність суспільного прогресу як такого.

Утворення “світового соціалістичного табору”, самовизначення країн третього світу, потрясіння основ капіталістичних цінностей під час студентської революції 1968 р., – все це порушувало питання, на які не могли дати відповіді ні сходознавці, ні антропологічно-етнографи, ні політологи. Розгاردіаш в наукових колах порушив традиційні устої суспільних наук. Дійшло до того, що постало питання про наукову істину як таку. У підсумку відбувся цілий ряд наукових дискусій, які привели до фундаментальних зрушень. Зокрема, по-перше, постало питання про те, чи є доцільним відслідковувати соціальний розвиток окремо взятої країни, а чи краще взяти за одиницю аналізу дещо більшу територію,

в межах якої відбувався розподіл праці (наприклад – регіон Середземномор'я). По-друге, під сумнів було поставлено питання про позачасові “вічні істини” – було запропоновано враховувати “структурний час” існування певної системи, а також циклічність процесів у її межах. По-третє, французька школа “Анналів” закликала створити комплексну картину історичного розвитку, беручи до уваги всі соціальні сфери, тобто – бути “тотальною”. Відтак історикам віднині слід було брати до уваги результати суспільних наук – економіки, політології й соціології, а представникам цих наук бажано бути більш “історичними”.

Шлях до світосистемного аналізу

Отже, вихід з кризи став вбачатися у створенні єдиної синтезованої історичної суспільної науки – *світосистемного аналізу*. Цей науковий напрям початку 1970-х року пов'язаний з ім'ям Еммануїла Валлерстайна [1]. Його засади, на жаль, поки що підтримує в сучасному світі меншість, навіть опозиційна меншість. Іноді світосистемний аналіз хвалять, частіше на нього нападають, викривлюють і перекручують. І не завжди опоненти нової методології є вороже налаштованими, а часто-густо просто погано ознайомленими або консервативно налаштованими. Не в останню чергу світосистемний аналіз відторгається ще й тому, що його аналітика є своєрідним відображенням реального протесту проти загрозливої соціальної несправедливості та нерівномірності розвитку регіонів сучасного світу, що і є основним політичним питанням нашого часу.

Тим не менше в 1970-ті рр. про світосистемний аналіз (іноді – світсистемний) вперше заговорили серйозно. Нову одиницю аналізу, замість національної держави, було названо “*світосистемою*”. Вважається, що останні існували в трьох іпостасях: *мінісистеми* первісних суспільств, *світоімперії* часів феодалізму і *світоєкономіка* часів капіталізму. Тобто, мова тут йде не про *світові* (чи *всесвітні*) системи, економіки, імперії тощо, а ***про системи, які самі по собі є світом***, хоча зазвичай – і навіть як правило – вони не охоплюють увесь світ.

Саме цей пункт, як на мою думку, і має бути відправним при аналізі ***походження Русі-України – як своєрідної світосистеми, яка представляла собою певний територіально-часовий простір, який охоплював безліч політичних і культурних одиниць, але в той же час був єдиним організмом, уся діяльність якого була підпорядкована єдиним системним правилам***. Та й взагалі, у викладі історії Русі-України було б доречно, як на мій погляд, покласти положення угорського (пізніше – англійського) дослідника Карла Поланьї про три форми економічної організації спільноти: *взаємність* в мінісистемах первісного суспільства (“ти – мені, а я тобі”), *перерозподіл* у феодальній світоімперії (коли товари поступають знизу вгору, а потім частково надходять униз), і, нарешті, *ринок* за умов світоєкономіки капіталізму (коли обмін набуває монетарної форми і відбувається на суспільних площадках).

Основний висновок, до якого приходять Еммануїл Валлерстайн і учні його школи: “національні держави не можуть бути самостійною і самоцінною одиницею вивчення, що б нам не приписували національна гордість й міністерства науки. Як в астрономії об'єкт дослідження в принципі один – Усесвіт, так і в соціальній історичній науці одиницею дослідження має бути вся світосистема. Лише в рамках світосистеми виникають і можуть плідно досліджуватися дві основні інституціональні опори сучасності – держави і ринки” [2].

Світосистемний аналіз – концепція оповідна. Її прихильники дотримуються тієї точки зору, що всі форми дослідницької діяльності мають використовувати оповідь (нарратив). Інша справа, що один нарратив відбиває собою дійсність краще, інші – гірше. Дотримуючись принципів тотальної історії і єдинодисциплінарного підходу, прихильники світосистемного аналізу прагнуть зруйнувати жорсткі кордони між економічними, політологічними й соціально-культурними дослідницькими методиками.

Зрозуміла річ, кожен нарратив потребує свою головну дійову особу. У позитивістів все крутилося навколо індивідуума, особистості. Для класиків марксизму головним героєм був пролетарій, а для істориків-державників – політик. Але для світосистемного аналізу всі ці дійові особи, а також численні соціальні структури – ланки одного ланцюга. Вони

розглядаються не як базові елементарні частинки, а як складові частини системної амальгами (суміші), з котрої вони вийшли і відповідно до якої вони діють. Дійові особи вільні у своїх поступках, але вони залишаються частиною загального, позаяк їх свободу дій сковують біографічні і соціальні бар'єри.

Ще одна важлива обставина для аналізу походження Русі. Для прихильників світосистемного аналізу час і простір, а скоріше ЧасоПростір, не є якоюсь зовнішньою незмінною даністю (яка завжди була, є і буде), в рамках якої існує соціальна реальність. ЧасоПростори створюються і постійно змінюються, а соціум є “пульсуючим організмом”, який то стискається, то розширяється. Він не змінюється впродовж тривалого часу, і в той же час змінюється щохвилино. Це, звичайно, парадокс, але не суперечність. Тому основне завдання історичної соціальної науки – навчитися з цим парадоксом справлятися.

Антинорманізм як діагноз

Яким же є основний наратив Русі і хто займає центральне місце серед головних героїв цієї оповіді? Придумувати тут щось нове немає потреби: тричі впродовж трьох останніх століть в Росії спалахував з новою силою спір норманістів з антинорманістами навколо проблеми варягів: у XVIII ст. (боротьба Г.Міллера проти М.Ломоносова в Академії Наук); в XIX ст. (публічна дискусія М.Погодіна й М.Костомарова й Петербурзькому університеті); а з 1965 р. полеміка Л.Клейна і І.Шаскольського. Йшлося про ту роль, яку відіграли варяги (нормани) у становленні Русі.

Не вважаю себе спеціалістом з цього питання, а тому зведу свою роль до популяризації авторитетних суджень академіка чотирьох академій (американської, турецької, фінської та української) Омеляна Пріцака, якого вважаю своїм наставником на шлях історіософських досліджень і світлу пам'ять якого хотів би вшанувати, представивши у цій публікації для газети “День” хоча б у тезовому викладі його бачення походження Русі (допитливого читача відсилаємо до його книги обсягом більш як тисячу сторінок під назвою “Походження Русі”, що вийшла у видавництві “Обереги” в 1997 р.).

За оцінкою О. Пріцака, “двохсотлітнє норманістсько-антинорманістське протистояння виявилось безсилим у вирішенні проблеми походження Русі”. Ця думка покійного академіка перегукується з судженнями останнього “збурювала спокою” навколо проблеми норманів Л. Клейна. Він вважає, що ніякої норманської теорії чи хоча б наукової концепції взагалі не існує, просто є “гіпотези про етнічну ідентифікацію варягів, про ту чи іншу міру участі скандинавів у древній історії нашої країни”. Що ж стосується антинорманізму, то він не представлений в жодній країні світу крім Росії, хоча завоювання скандинавів були по всій Європі навіть поза її межами. В Росії ж, за оцінкою Л. Клейна, “це не наукова течія, а ідеологічна тенденція, що впроваджується в науку з міркувань, які представлені як патріотичні. Це характерний саме для нашого народу комплекс національної неповноцінності, корені якого слід шукати в сучасній ситуації”. Від себе скажу, що оскільки ми тут ступаємо на слизьке для українців поле щодо коментування російських комплексів, то відволічемося від “сучасної ситуації” в Росії та просто приймемо до уваги ту думку Л. Клейна, що “не всі гіпотези в разі підтвердження стають теоріями, багато з них стають не теоріями, а фактами. Спір іде про факти” [3].

Отож про деякі факти у викладі Омеляна Пріцака. Насамперед про термін Русь і його “національне” наповнення. Дійсно, під 839 р. в “Бертинських анналах” згадується правитель політичної організації, названої терміном Рос (*Rhos – візант.*). Арабський автор Ібн-Хордадбег, який розвідував торговельні шляхи в Євразії, також повідомляє, що існують дві міжнародні компанії – іудейські Раданіти, що контролювали шляхи до Хазарії, а також неіудейські Рус (*Rus*), що контролювали торгівлю на півночі Східної Європи. О. Пріцак ставить вповні слушне запитання: як руси, що тільки-но виринули з безвісті, могли виявитися такими вправними міжнародними торговцями, що захопили під свій контроль велетенський регіон?

Пояснення видатного вченого таке. З поділом Середземного моря між християнами і мусульманами (бл. 660 р.) ні ті, ні другі вже не могли вільно подорожувати чи вести торгівлю морем, перебуваючи у перманентному стані війни. Цю нішу заповнили колишні римські городяни іудейської віри, які мали змогу безпечно плавати від Марселю аж до Хазарії. Тим часом їх неіудейські торгові конкуренти (фризи у співпраці з скандинавськими вождями) спробували знайти шляхи до Євразії в обхід – через Балтійське та Біле моря. Вони утворили своєрідне товариство морських кочівників і наприкінці IX ст. виступали як вікінги. В цей же час балтійськими вендами, яких сусіди згодом стали називати кривичами, були колонізовані певні території на сході і засновані два важливі торгові поселення – Полоцьк і Смоленськ. З часом ці та інші поселення перетворилися на міста-держави, які стали запрошувати до керівництва досвідчених торговельних і військових “менеджерів” – членів балтійських харизматичних кланів. Одним із об’єднань міст була конфедерація Старої Ладogi, Білоозера та Ізборська. Кожне місто представляло свою етнічну групу: Стара Ладога – естів; Білоозеро – вепсів (весь); Ізборськ – слов’янських вендів. В середині IX ст. вони “запросили на правління” – тобто визнали владу – фризько-датського короля Рьоріка (Рюрика).

А тепер про найголовніше – про етнічний фактор у процесі зародження державності Русь, очолюваної представниками торговельного товариства Rus. Позиція О.Пріцака з цього питання така: “Суспільства Балтійського регіону, які тепер розвивалися, звичайно ж не склали національної культури в сучасному розумінні. Дани, фризи й руси були *поліетнічною, багатомовною, безтериторіальною спільністю морських кочівників та жителів частини “східних”, а подекуди полісних міст і торговельних поселень*. Руси й фризи виступали міжнародними торговцями, що підтверджує теорію про створення ринку як економічної організації саме торговцями, а не селянами чи ремісниками”. Дві останні страти, як представники суспільства “нижчої” культури, ще не знали літератури чи сакральних текстів – основи культури “вищої”. На той час не була чітко окреслена і територія володінь Русів.

У міських торговельних поселеннях користувалися кількома мовами залежно від функцій. Місцевою мовою спілкувалися сім’ї чи роди, а дві чи більше *linguae francae* служили для професійного вжитку. Отже, робить висновок О.Пріцак, “говорити про шведську національну культуру IX–X ст. немає сенсу. В балтійській спільності всі її складові елементи – нормани, венди (слов’яни), балти і фіни – були рівнозначними... Стало звичаєм (відомим через Рюриковичів) мати два чи більше імен, відповідно до професійних чи подружніх зв’язків”.

Русь як світоімперія

Якщо підходити до справи формально, то перші свідчення про Руський каганат, за свідченням О.Пріцака, з’являються в 839 р. Саме в цей час в Хазарії відбулася революція каварів, які виступили проти кагана та його політики нав’язування іудаїзму. Каган змушений був полишити країну й шукати прихистку в поселенні торгової громади русів біля Ростова. Його сини взяли собі в дружини дівчат з клану Інґлінґів із Упсали – найвизначнішої династії всієї балтійської зони. Харизма кагана як наділеного божою благодаттю піднесла торгову громаду русів до рівня державного політичного центру, вирізнивши його з-поміж колоній інших менш значних “варягів”. Титул кагана в ті часи був великим соціальним капіталом, який забезпечував належний рівень відносин з Візантією. Для торгових людей це багато важило, а тому волзькі руси скоро витіснили раданітів як конкурента у Східній Європі.

Чи можна цю дату – 839 р. – вважати точкою відліку заснування Русі? І так, і ні. Як мовиться, одна ластівка весни не робить. В політиці мало проголосити суверенітет – треба щоб цей суверенітет був підкріплений належним економічним, воєнним та культурним потенціалом, з одного боку, та політичним визнанням – з боку сусідніх держав. У 860 р. відбувся похід русів на економічну столицю Євразії Константинополь, завдяки якому було

торовано шлях “з варяг у греки”. Відтак Дніпро замінив Волгу в якості головної торговельної артерії, а Київ, колишнє хазарське укріплення поблизу дніпровської переправи, перетворився в середині X ст. на перспективного супутника Константинополя.

Узагальнюючи цей тривалий шлях становлення Русі, О. Пріцак виділяє в ньому три фази: волзький період (бл. 839–930), дніпровський (бл. 930–1036) та київський (1036–1169). Київська фаза відрізняється від двох перших принципово: протягом двох перших руси володіли переважно торговельними шляхами й племенами, але не територіями. У разі потреби вони знищували суперників, збирали данину й контролювали торговища уздовж двох основних міжнародних шляхів: волзько-донського до Булгарії та Ітилю; і дніпровського – з варяг через Київ і до грецького Константинополя. ***І лише третій київський період має в нашому контексті принципову відмінність – він знаменував собою початок культурної консолідації Русі й спробу її “націоналізації”.***

В цій третій фазі в Русі відбуваються справді тектонічні зрушення. По-перше, Новгород став значнішим за Стару Ладогу, яка мовно і культурно залишалася винятково скандинавською аж до свого занепаду в середині XI ст., в той час коли Новгород від самого початку був двомовним. Новгородці як переважно нащадки балтійських слов'ян вендів виконали унікальну функцію, пристосувавши вікінгівську концепцію “варварського” закону до слов'янської політичної культури. “Руська Правда” – перше зведення законів у Східній Європі – походить саме з Новгорода, єдиного місця на Русі, де поняття закону було загальноновизнаним, прийнятним і зрозумілим аж до драматичної загибелі республіки “Пан Великий Новгород” у 1479 р.

По-друге, у 1036 р. Ярослав, новгородський правитель, який щойно затвердився в Києві, розгромив печенігів і ***утвердив свій варіант Римської імперії, ідеологічним центром якої став Софійський собор у Києві, а підґрунтям – система новгородських законів.*** Це підштовхнуло його до введення як сакральної (священної завдяки місії Кирила і Мефодія) й законної мови його володінь саме церковнослов'янської, яка після занепаду Дунайської Болгарії втратила свого власника на державному рівні.

По-третє, Ярослав почав перетворювати Русь у територіальну спільність шляхом осадження княжої мандрівної дружини на київській, чернігівській і переяславській землях. Як результат таких дій назви “Русь” і “Руська земля”, що засвідчені в другій половині XI ст. і побутували в XII ст., стали вживатися тепер у новому значенні, а саме виключно щодо Південної Русі (нинішня Україна). До цього часу “Русь” представляла собою іноземну правлячу верхівку з примітивною соціально-політичною організацією, складеною із морських і річкових кочівників, котрі періодично збирали данину (полюддя) для своїх князів, однак не були стабільно пов'язані ні з якою конкретною територією.

Справді “культурна революція” Ярослава спричинила якісно новий стрибок – від поліетнічної, багатомовної й безтериторіальної спільноти з культурою “нижчого” рівня до “вищої” культури, освяченої сакральною слов'янською мовою. Занепад незалежної болгарської держави залишив церкву і слов'янський обряд, з його відносно цілим зведенням духовних і державно-політичних текстів, без господаря. Відтак саме це дало можливість “Руській землі” оволодіти цією культурою без загрози втрати власної самобутності. Обнародування в 1115 р. зведених редакцій літописів, складених в першому духовному центрі Східної Європи – Києво-Печерському монастирі – стало своєрідним актом демонстрації “спільності історичної долі”. Висновок О. Пріцака щодо походження Русі однозначний: ***“Саме тоді, під час Київського періоду, з появою власної історичної самосвідомості й почала поставати Русь як законна історична сутність”.***

Проблема руської спадщини

Зазначений вище виклад походження Русі представляє собою наукову точку зору, в якій панує гегелівська традиція: коли якийсь суспільний феномен, як от система державної влади, лише виникає, то її ще практично немає. Формування системи а тим більше такої світосистеми як Київська Русь – східноєвропейський аналог Стародавньому Риму чи Візантії

– справді тривалий в історії період. Коли ж сьогодні ставиться питання про відзначення тієї чи іншої конкретної дати започаткування Русі-України на державному рівні, то тут аргументи науковців на кшталт “з одного боку, так, але, з другого боку – он як” не проходять. Як правило, з урахуванням історичного тла на державному рівні адміністративно приймаються певні вольові рішення, які переслідують якусь політичну доцільність. Так було завжди, і, судячи з усього, не скоро ця традиція перерветься.

Отже, очевидно, в практичному плані далі дискусія про походження Русі буде тривати на перехресті наукової думки і політичної доцільності. Відразу хочу зауважити: розгляд питання в площині визначення “старшого брата”, який, мовляв, має більше підстав на батьківську спадщину Русі, до добра не доведе – який би народ не виставляли в ролі цього правонаступника. Важко собі уявити спір між італійцями, іспанцями, французами, німцями та англійцями про те, хто ж з них є істинним і єдиним спадкоємцем такої світоімперії як Стародавній Рим. Ставлячи розгляд проблеми в площину – “українською” чи “російською” була Русь, акцентуючи увагу лише на етнічній стороні цього питання, вишукуючи аргументи в контексті “землі і крові” тощо – ми стали б в завідомо програшну позицію. По-перше, тому, що подібні аргументи є науково некоректними: безглузда полеміка між норманістами і антинорманістами – яскраве тому свідчення. А по-друге, в запалі полеміки важко буде дотримуватися й політкоректності, оскільки завжди знайдуться застрільники від тих чи інших політичних сил, які неминуче постараються “підверстати” своїх “етнічно заангажованих” опонентів не менше, ніж під категорію расизму. За цим діло не стане – взяти хоча б останні спроби декого навісити українцям ярлик природженого антисемітизму.

Власне, тут йдеться не так про застрільників, бо “вовка боятися – в ліс не ходити”. Біда в тому, що такі “персони” неминуче з’являються тоді, коли на них є попит. І це дуже прикро для нашої сучасності. Однак більш важливо зважати на ту шкоду, яку ці заводи вносять у наше все ще політично незріле суспільство. Як наголошує провідний теоретик з цього питання Клод Леві-Стросс, завдяки навішуванню налічок расизму “в умах людей відбулася плутаниця понять расизму і антирасизму”. І далі пояснює: “Будь-яка культура розвивається завдяки обміну з іншими культурами. Але необхідно, щоб кожна культура здійснювала певний спротив, бо в протилежному випадку вона дуже швидко втратить те, що притаманне лише їй”. На думку науковця, “ця ситуація існувала фактично у всі часи. Це норма людської поведінки. І називаючи це расизмом, ми ризикуємо розпалити ворожнечу, тому що більшість пересічних людей скаже так: ну, якщо це расизм, значить – я расист” [4]. І якщо, не доведи Боже, під час ювілейних урочистостей застрільники певних політичних сил підуть на це, то це буде щось на межі злочину проти людяності.

Відтак акцентуємо на тому, що успіх відзначення будь-якого ювілею, про дату якого домовляються (і це нормально!), залежить від його змістовного наповнення. Завжди на першому місці має стояти питання: яке надзавдання ми ставимо і якого кінцевого результату очікуємо? На мій погляд, це надзавдання було чітко сформульоване Ларисою Івшиною у передмові до книги “Сила м’якого знака”: “піднятися до рівня власної історії”! Але, як на мою думку, в цій історії слід вичленити домінуючу ланку, яка на сьогоднішній день є першорядною – “Русь-Україна як світосистема”, насамперед як система влади і належної моральної та соціонормативної культури – а вже через цю призму й аналізувати українську історію. Системний аналіз не є якоюсь новиною. До речі, до нього вдаються авторитетні російські історики (Ю.Півоваров, А.Фурсов) й приходять до певних висновків (передамо мовою оригіналу): “Надо заглянуть поглубже в Историю – в киевские времена, помня при этом, однако, что “киевская модель” не просто отличалась от “московской модели”, но во многих отношениях была ее антиподом, и что не Москва, а Литва (*Велике князівство литовське, руське і жемайтське. – авт.*) – реальний “модельний” наследник Киевской Руси” [5].

Не відмовляючись від “київської спадщини” (і вони праві, бо Русь таки була своєрідним цивілізаційним Усесвітом в усій Східній Європі, яка, крім київського “ядра” мала ще й велетенську “периферію”!), зазначені автори визначають для себе, що все, “что мы называем

Русской Системой, стало виникати в ордынську епоху (цей термін представляється нам більш адекватним, чим “удельна епоха”), при “білокостных” (“цаган ясун”) ордынських царях... Историческим “мигом-вечностью” рождення Русской Системы стала Великая Самодержавная Революция (1517/1565-1649), в ході якої в формі самодержавія остаточно сформувался-выковался той суб’єкт – Русская Власть, який мог створювати, конструювати, высекає, полагати, спеціалізувати (от “space” – простір) некую систему” [6].

Якщо ініціатива Острозької Академії увійде в практичну фазу і ми в Україні будемо відзначати якусь ювілейну дату, пов’язану з історією Русі-України, то, очевидно, її ідейно-змістовим наповненням мали б бути ті характерні риси “Руської Системи” київського періоду, які ми шануємо і намагаємось відповідати їм в сьогоднішні. Насамперед має, очевидно, йтись про те, що тогочасна Русь була суспільством *європейським і полісуб’єктним*. Європейський тип суспільного розвитку відрізняється від інших тим, що заснований не лише на фіксації суб’єктності суспільства, але й самого суб’єкта в суспільстві. Прийняття християнства стало не лише велетенською духовною, а й соціальною революцією. Воно створило соціальну модель індивідуального суб’єкта, в якій по суті було поєднано індивіда фізичного й індивіда соціального.

Християнське суспільство є полісуб’єктним як соціальний тип: історичними суб’єктами в ньому стають (і визнаються) окремі індивіди, групи, корпорації, інституції й держава. Так чи інакше, у контексті владних відносин різні князівства Русі являли собою “соціальні чотирикутники” з кутами: “князь”, “боярство”, “віче”, “церква”. Зрозуміла річ, в різних землях Русі домінували різні “кути”. Але навіть там, де пануючим “кутом” був князівський, навіть там, де у князя історично була найліпша позиція стосовно інших “кутів”, де не “суспільство” призивало князя, а княжа влада в силу цілого ряду причин вибудовувала суспільство (Північно-Східна Русь), ця влада не мала до свого розпорядження такого обсягу насилля, щоб стати єдиною і якісно змінити співвідношення сил, “кутів” у чотирикутнику, не кажучи вже про те, щоб зламати його а тим більше позбавити “кутів” суб’єктності.

Для аргументації цього положення знову звернемося до авторитетного свідчення Ю.Півова та А.Фурсова: “Когда Андрей Юрьевич Боголюбский, решил действовать по принципу “власть первична”, “власть все”, попытался подмять под себя бояр и церковь, стать первым в русских историях (а ретроспективно и в Русской Истории) единодержцем и превратит “четырёхугольник” власти в сингулярную точку Власти, из которой возникает все остальное, его отправили на тот свет” [7]. На той час особисті устремління князя ще не стали домінуючими – не було у влади сил для здійснення тотального насилля, тим більше, що їй протистояв озброєний народ. Руський простолюдин домонгольських часів часто був не лише озброєним, але й знав, що за ним стоїть віче.

Те, що сталося з демократичними традиціями Русі згодом, то вже інша тема для розмови. Історія того чи іншого суспільства є відкритою системою, а її розвиток не є фатально визначеним – завжди є альтернативи, не кажучи вже про гру випадку. Историчний процес можна було б визнати містичним, якби з нього виключити випадковість, писав не хто інший, як Карл Маркс. І він був правий. Сьогодні ми теж перебуваємо в стані вибору – чи демократичної традиції системи влади, чи самодержавної – і цей вибір залежить від кожного із нас. Саме цю думку насамперед мав би донести до суспільної свідомості й очікуваний ювілей Русі-України.

Список використаних джерел

1. Див.: Валлерстайн И. Миросистемный анализ: введение. – М., Издательский дом “Территория будущего”, 2006. – 247 с.
2. Там же. – С. 29.
3. Клейн Л. Антиномизм как диагноз // http://polit.ru/article/2010/12/03/klejn_antinormanism/print/) 4. Раса и политика. Беседа Клода Леви-Стросса с Дидье Эрибоном // <http://www.politizdat.ru/interview/70/>
5. Пивоваров Ю. С., Фурсов А. М. Русская Система: генезис, структура и функционирование (тезисы и рабочие гипотезы) // Русский исторический журнал. – 1998. – №3. – С.16.
6. Там же.
7. Там же. – С. 19.

Василий Ткаченко

МИРОСИСТЕМА РУСИ-УКРАИНЫ

В статье рассмотрено версию происхождения Руси-Украины в контексте новейшей концепции миросистемного анализа Эммануила Валлерстайна.

Ключевые слова: Русь, Русь-Украина, миросистемный анализ, минисистемы, мировые империи, мировая экономика, норманисты, антинорманисты, расизм.

Vasyl Tkachenko

WORLD SYSTEM RUS-UKRAINE

In the article the version of the origin of Rus-Ukraine in the context of modern world system analysis Emmanuel Wallerstein's conception.

Key words: Rus, Rus-Ukraine, world system analysis, mini-systems, World Empire, world economy, Normanists, Antynormanists, racism.